

рівнях текстуальної площини, що підкреслюється, зокрема, алюзіями та інтертекстуальними перегуками між новітніми реаліті-романами та їхніми літературними передвісниками.

Література:

1. Анджапаридзе Г.Н. «О дивный новый мир» // Энциклопедия литературных произведений. — М. : ВАГРИУС, 1998. — С. 319.
2. Брэдбери Р. Вельд // Брэдбери Р. О скитаниях вечных и о Земле ; [пер. с англ., сост. и послесл. В. И. Скуратова ; вступит. слово В. А. Джанибекова]. — М. : Правда, 1988.
3. Брэдбери Р. 451 градус по Фаренгейту // Брэдбери Р. О скитаниях вечных и о Земле ; [пер. с англ., сост. и послесл. В. И. Скуратова ; вступит. слово В. А. Джанибекова]. — М. : Правда, 1988.
4. Гриндстафф Л. «Реальное телевидение» и политика социального контроля // Массовая культура : современные западные исследования / [Пер. с англ. Отв. ред. и предисл. В. В. Зверевой. Послесл. В. А. Подороги]. — М. : Фонд научных исследований «Прагматика культуры», 2005.
5. Гуцал Е. Реалити-шоу на современном российском телевидении : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.10 / Гуцал Евгений Александрович. — Екатеринбург, 2008.
6. Жуков С. Г. Реалити-шоу в социокультурном пространстве массовой культуры : диссертация ... кандидата культурологии : 24.00.01 / Жуков Сергей Геннадиевич. — Краснодар, 2009.
7. Зверев А. О Старшем Брате и чреве кита // Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет: [пер. с англ., сост. В. С. Муравьев ; предисл. А. М. Зверева; коммент. В. А. Чаликовой]. — М. : Прогресс, 1984.
8. Кинг С. Бегущий человек // Дорожные работы. Бегущий человек : Романы ; [пер. с англ.]. — М. : АСТ, 1998.
9. Оруэлл Дж. 1984 // Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет: [пер. с англ., сост. В. С. Муравьев ; предисл. А. М. Зверева; коммент. В. А. Чаликовой]. — М. : Прогресс, 1984.
10. Оруэлл Дж. Рецензия на «Мы» Е. И. Замятина // Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет: [пер. с англ., сост. В. С. Муравьев ; предисл. А. М. Зверева; коммент. В. А. Чаликовой]. — М. : Прогресс, 1984.
11. Rowen B. History of Reality TV / Rowen Beth. — Режим доступу : <http://www.infoplease.com/spot/realitytv1.html>.

Dystopia as a Genological Factor of the Reality-novel Origin

The article deals with the nature of a new literary phenomenon — reality-novel. It is connected with TV genres and a specific literary form — anti-utopia.

УДК 82.-31.0

Людмила Бербенець (Київ)

**ФІЛОЛОГІЧНИЙ РОМАН ІЗ ПОСТМОДЕРНІЗМОМ
(«Фабулянт» Анни Бужинської)**

Свого часу російський літературознавець Володимир Новіков запропонував термін «філологічний роман», окресливши останній як роман, у якому «філолог стає героєм, а його професія — основою сюжету [2, с. 197]». На винайдення такого жанру В. Новікова наштовхнув підзаголовок «філологічний роман» до роману О. Геніса «Довлатов і околиці» («Довлатов и окрестности»), а за приклад «філологічного роману» дослідник узяв твір «Пушкінський дім» («Пушкинский дом») Андрія Бітова (писаний протягом 1964–1971 років та виданий у 1987 році). Російська дослідниця Ангеліна Разумова говорить про три можливих шляхи розвитку філологічного роману сьогодні. Один із них – це філологічний роман у постмодерністській літературі, для якого притаманні «гра вимислу з літературною теорією, реалізація в сюжеті теоретичної конструкції» [3, с. 153], саме про такий його різновид йтиметься у цій статті.

Пишучи про постмодерністський пастіш, я вже згадувала, що філологічними можна назвати романи Джуліана Барнса «Папуга Флобера» (1984) і Крістофа Рансмайра «Останній світ» (1989) [Див., напр.: 1]. Письменники стають їхніми головними «героями», тексти цих творів сповнені великою кількістю прямих та непрямих цитат із творів Г. Флобера та Овідія, оповідей про їхнє життя, квазі-історичних свідчень про письменників. Звичайно, ці романи не є звичними біографіями згадуваних авторів (адже у них показані фікційні, а не фактичні постаті письменників). Це постмодерністські романи, які характеризуються добре помітною філологічною складовою, а саме: вторинністю тексту, його гетерогенністю, розлогим цитуванням творів письменників тощо.

Тексти цих романів є виразно «подвійно кодованими»: їхній масовий рівень забезпечений детективними фабулами (у обох творах відбуваються пошуки митця, правди про нього і його творчість). У кожному з цих романів читач зустрічається з дослідником творчості відомого письменника. У Рансмайра Котта, у Барнса — Джефрі Брейтуейт ведуть слідство, намагаючись дізнатися про подробиці життя і творчості знаних літераторів.

Котта з роману К. Рансмайра силується з'ясувати таємниці, пов'язані з написанням «Метаморфоз» Овідія та його засланням до міста Томи над Чорним морем. А Джефрі Брейтуейт з «Папуги Флобера» шукає опудало папуги, з якого Флобер писав папугу у повісті «Проста душа». І Котта, і Брейтуейт «досліджують» тексти творів цих письменників і витворюють складні образи відомих постатей.

У романі Анни Бужинської¹ «Фабулянт» (1997) читач зустрічається з філологом, який працює коректором, однаково добре знається на граматиці і художній літературі, а головне — пристрасно бажає стати «Справжнім Письменником», творцем «Великого Роману» [4, с. 7], навіть не зважаючи на те, що саме у цей час «наукові дослідження і філологічні праці, статті у пресі і рецензії лякали чорнотою зловісних некрологів. Проголошувалися “Кінець Літератури”, “Вичерпання Форми”, “Смерть роману”» [4, с. 7].

«Фабулянт» — це твір, написаний про філолога, філологію і для філологів, оскільки у ньому продемонстрована ціла історія розвитку поглядів на теорію літератури та власне літературу ХХ століття.

Основною ознакою тексту твору про фабулянта є пастіш, текст містить велику кількість цитат, посилань, алюзій. Авторка будує текст за допомогою гри зі значеннями, заохочує читача до іронічності і гри. Можна навіть сказати, що цей роман є постмодерністською теорією літератури в дії, оскільки в ньому унаочнені прийоми компонування постмодерністського твору.

Образ головного персонажа роману лише на перший погляд є реалістичним, адже може видатися, що він розповідає про своє власне життя, про події, які з ним відбуваються, про свої «літературні» і життєві пристрасті. Однак образ майбутнього «Справжнього Письменника» є радше сконструйованим із різноманітних конвенцій, поглядів на образ письменника загалом та розмаїтих описів рис відомих у світі письменників. Ось, як «фабулянт» сам себе характеризує: «Справжні письменники завжди були мені близькі. <...> щось мене з ними пов'язує — незрима спорідненість, може, тотожність почуттів або спільність поглядів» [4, с. 11].

«Фабулянт» виявляється певним збірним, навіть штучно сконструйованим образом письменника. «З Пушкіним, наприклад, я поділяв захоплення плаванням. З Набоковим єднала мене пристрасть до ловіння метеликів. Як і Томас Манн, я не зносив школи. Як Достоевський, я програвав у карти. З Бальзаком я поділяв схильність до огрядності. З Флобером — велику лисину. <...> Я дивився у дзеркало en face, а також навскіс або збоку, і щоразу відчував це сильніше. Велика Література кличе мене. Чи ж я можу не вийти їй назустріч?» [4, с. 11].

На початку роману читач не випадково зустрічається зі «Справжнім Письменником», «Великим Романом», «Великою літературою», адже вони вказують на «**великі наративи**», «великі оповіді», кінець яких в епоху постмодернізму оголосив Ж.-Ф. Ліотар.

¹ Анна Бужинська — відомий польський науковець, фахівець з теорії літератури; завідувач кафедри теорії літератури факультету полоністики Ягеллонського університету. Крім того, Анна Бужинська є літературним керівником театру ім. Юліуша Словацького в Кракові, пише театральні п'єси, тексти пісень для музичних вистав тощо.

Головному героєві роману Анни Бужинської ніяк не вдавалося так написати свій омріяний «Великий Роман», щоб він був цілком новим: «Виявлялося, що кожен вдалий початок вже був використаний. І кожне закінчення вже давно належало комусь іншому. Кожна назва, яка спадала мені на думку, вже давно була придумана <...>. Я не міг писати заново вже написані книги» [4, с. 14]. Тут герой роману стикається з **«кризою новизни»**, притаманною мистецтву постмодернізму; як би він не старався, він не може не використовувати вже існуючих слів і текстів. Письменник-постмодерніст до певної міри перетворюється на скриптора. Ще одна постать на початку роману польської письменниці нагадувала скриптора — дружина фабулянта, яка працювала машиністкою. Чоловік її зневажав за нетворчу працю. Вона не надавалася навіть на музу, оскільки не була схожа на відомих героїнь романів: «Емма Боварі! Анна Кареніна! Сонечка Мармеладова! Наташа Ростова! Моллі Блум! Тесс Д'ербервіль! Кетрін Ерншоу! <...> Але ТОБІ, ясна річ, навіть ці прізвища небагато кажуть. <...> Ти нічому не можеш стати прикладом... ТИ хоча б знаєш, що таке література?» [4, с. 55], — казав герой роману своїй дружині.

У тексті роману, в оповідях головного героя, читач зустрічає багато літературознавчих термінів, роздумів на тему особливостей написання постмодерністських літературних творів, а також згадок про їхні елементи. Навіть у своєму житті фабулянт говорить, використовуючи категорійний апарат поетики і теорії літератури. У цитатах-ілюстраціях я виділяю такі терміни напівжирним шрифтом. Наприклад, говорячи про свою родину, він каже: «Жоден порядний **драматичний конфлікт**, жодна подія, багата не наслідки, ніколи не завітали до нашого дому» [4, с. 57]. Фабулянт зазначає, що, коли він звертався до своєї дружини, вона «Ніколи не знала, говорю я серйозно чи жартую. Говорю я своїм голосом, чи **чужим голосом**»¹ [4, с. 59].

Отже, спостерігаємо ефект впливу літератури на життя героя, а не навпаки (як це відбувається при традиційному розумінні літератури, яка нібито репрезентує реальність). Усі дії фабулянта спричинені і скеровані його літературними інтересами і цілями. Герой шукає жінку, яка б стала його музою і надихала б його на творчість. Пристрасть до літератури перетворюється на пристрасть до жінки, і навпаки — коли герой думає про Агату (свою коханку), він одразу починає думати про свій роман. У творі Анни Бужинської не література береться з життя, а життя — з літератури. Протагоніст робить усе можливе, аби його життя допомогло йому написати омріяний «Великий Роман». Наприклад, уявляючи близькість з Агатою, він замислюється, де «ЦЕ» має відбутися, в якій кімнаті, адже ця подія і оточення мають надихнути його на написання роману: «Салон, звичайно, не повністю вміщався до моє візії сцени, на якій мало відбутися зближення жінки і чоловіка, яке б призвело до певних наслідків» [4, с. 117]. Розглядаючи візерунки на постільній білизні, герой має такі самі думки: «Чи можуть на цьому шматку кітчоватого ситцю пробудитися почуття?» [4, с. 118], і одразу йому на думку спадають фрагменти вже написаних творів про кохання Джозефа Хеллера і Валері Ларбо. Бачачи Агату, яка входить до спальні, він починає думати словами Ларбо (але авторка роману не подає їх у лапках) [4, с. 119], а за хвилину виражає свої почуття за допомогою «чужих», вжитих раніше слів.

Далі опис життя героя роману ведеться за допомогою літературних і психоаналітичних термінів. Він, наприклад так говорить про свій задум познайомити своїх коханку і дружину: «Потрібно лиш чітко вибудувати **перипетію і впізнавання**»².

Натомість усе вказувало на те, що я буду змушений обійтися без репетиції. Відчайдушно пустити все на самоплив. Просто дати себе понести шаленій **фабулі**» [4, с. 126]. Однак, всупереч усім сподіванням, познайомивши дружину і коханку, фабулянт не отримує натхнення. Він натомість вислуховує цілу лекцію про фемінізм, гендер, жіночу літературу. Обидві емансиповані жінки покидають героя, засновують видавництво і успішно друкують свої твори. Фабулянтові ж не залишається нічого іншого, як працювати коректором у видавництві дружини і коханки.

Після цього герой роману розпочинає пошуки свого покликання і можливості самореалізації та намагається подолати розчарування в Літературі. Він говорить: «я вірив у Літературу. Вірив

¹ «Чуже слово», «чужий голос» — поняття, запропоновані М. Бахтінім.

² Перипетія і впізнавання — характеристики драматичної дії, подані Аристотелем у «Поетиці».

у її надзвичайну силу, силу очищення, в силу пробудження почуттів і сумління, навіть — у здатність створення буття, але зараз... Зараз не знаю, чи я ще взагалі у що-небудь вірю» [4, с. 156].

Врешті-решт фабулянт залишається віч-на-віч з усіма змінами і переглядами, яких зазнали наука про літературу і сама література в кінці ХХ століття. Про це свідчать гасла, які з'являються в романі далі: «деконструкція», «радикальний плюралізм», «еклектика», «Супермен, який пролітає над Супермаркетом», «ностальгія»¹, «вичерпаність літератури»², «розмова, яку між собою ведуть самі тексти», «смерть роману» і т. д. Можна навіть твердити, що героя роману Анни Бужинської вводять до постмодерної ситуації (postmodern condition, за Ж.-Ф. Ліотаром). Цього словосполучення немає у тексті твору, однак авторка, очевидно, має його на увазі, вкладаючи до уст Гайди оповідь про діяльність «Секти Вавель»: «ми культивуємо різноманітність, випадковість і солідарність»³. Віримо у моральність, але без етики⁴. Метафізику ми повісили на кілок. Радикальний плюралізм — ось наш девіз. Усі ми усвідомлюємо, що подібність, порядок, симетрія — це цілком застарілі поняття. Суттю сучасного світу є розрізнення, яке принаймні не означає сварки. Свідоме прийняття різниці... <...> Ми чудово обходимося без центру»⁵ [1, с. 160]. У тексті роману можна знайти величезну кількість цитат із творів постмодерністських письменників (Х. Л. Борхеса, М. Кундери, Дж. Барта, У. Еко та ін.) та праць теоретиків постмодернізму (Р. Барт, Ж. Бодріяр, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріда та ін.).

Цікаво, що у романі Анни Бужинської уважний студент віднайде відсилання до усіх тем, яких письменниця торкається у своїх лекційних курсах з теорії літератури та постмодернізму. Роман видається своєрідним практичним застосуванням теорії та історії літератури другої половини ХХ століття. А читач-літературознавець погодиться, що цей твір можна зарахувати до філологічних романів.

Література:

1. Бербенець Л. С. Постмодерністський літературний твір як подорож у текстових, жанрових, рецептивних вимірах // Сучасні літературні студії. Вип. 6 : Подорож як літературознавча та культурологічна проблема : зб. наук. праць / гол. ред. В. І. Фесенко. — К. : Видавничий центр КНЛУ, 2009. — С. 13–23
2. Новиков В. Филологический роман / Вл. Новиков // Новый мир. — 1999. — № 10. — С. 193–205.
3. Разумова А. О. «Филологический роман» в русской литературе ХХ века (генезис, поэтика): дис. ... кандидата филол. наук: 10.01.01 (русская литература) / Разумова Ангелина Олеговна. — М. : Российский университет дружбы народов, 2005. — 182 с.
4. Burzyńska A. Fabulant. Powiastka intertekstualna / Anna Burzyńska. — Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1997. — 196 s.

The Philological Novel within the Postmodernist Literature («Fabulant» by Anna Burzyńska)

The article deals with the peculiarities of the «philological novel»; this term was once coined by a Russian scholar Vladimir Novikov. The latter called philological such writings which show life and adventures of a philologist or a writer. A philologist becomes the main character of a book, and the corner stone of the plot in the philological novel is philology. The «Fabulant» by a Polish scholar and writer Anna Burzyńska is definitely philological. It is based on the playing with all of the postmodernist literary and philosophical notions and key figures.

¹ Згадка про «Супермена» відсилає до розділу «Міф про Супермена» книги У. Еко «Роль читача. Дослідження з семіотики тексту» (1979); супермаркет — до праць Ж. Бодріяра, ностальгія — Ф. Джеймсона, Л. Гатчен.

² Відсилання до праці Дж. Барта «Література вичерпання» (Literature of Exhaustion (1967)).

³ Відсилання до праці Р. Порті «Contingency, Irony and Solidarity» («Випадковість, іронія і солідарність») (1989).

⁴ «Моральність без етики» («Moralność bez etyki») — назва розділу книги американського філософа польського походження Зигмунта Баумана «Dwa szkice o moralności ponowoczesnej».

⁵ Відсилання до поглядів Ж. Дерріда.